

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ БАГАТОРІВНЕВОЇ ОСВІТИ

УДК 371:378.11

О. М. Галус

Вищі навчальні заклади зазнають потужних змін в організаційній сфері, перед ними ставляться нові завдання, розв'язання яких не було у попередній практиці, формуються більш удосконалені механізми управління. Значно змінилася структура вищої освіти, яка відображає багаторівневий процес підготовки фахівців, зросли вимоги до кваліфікації випускника, обсягу набутих у процесі навчання знань. Ці зміни викликали низку проблем, пов'язаних з необхідністю: а) подолання кризових явищ в освітній діяльності; б) розробки теоретико-методологічних засад розвитку сучасної науки; в) усунення адміністративно-бюрократичного стилю керівництва й удосконалення управління процесуальними явищами у вищому навчальному закладі (ВНЗ); г) перебудови навчально-методичної бази із запровадженням інноваційних форм, методів та технологій навчання тощо.

Важливим процесуальним явищем у ВНЗ є процес адаптації студентів до навчання та умов життєдіяльності. Процес адаптації як важлива складова професійної підготовки майбутніх учителів потребує системного управління, яке включає розроблену систему навчально-виховної та науково-методичної роботи ВНЗ й активну взаємодію усіх учасників цього процесу (студентів, викладачів, кураторів, адміністрації ВНЗ). Під науково-методичними засадами досліджуваної проблеми розуміємо теоретично обґрунтовані й об'єктивно зумовлені мету, завдання, принципи, функції, структуру, зміст та методичне забезпечення управління процесом адаптації особистості у системі багаторівневої освіти.

У науковій літературі здійснюються спроби визначення поняття “управління”, розробки й опису його основних функцій (М. Х. Мескон, Ф. Хедоурі,

М. Альберт [9], Б. М. Андрушків, Г. М. Артюх, В. Г. Афанасьєв [1], О. Г. Ковальов, Д. П. Кайдалов, Ф. Генон, П. М. Керженцев, І. А. Бланк, Г. Х. Попов, Г. Е. Слезінгер, Е. І. Суїменко, Ф. У. Тейлор, Р. Х. Шакуров та ін.). У найширшому філософському розумінні управління – це “елементарна функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності” [15, с. 704].

Деякі учені розуміють управління як внутрішньо притаманну властивість суспільства на будь-якій стадії його розвитку. Зокрема В. Г. Афанасьєв вважає, що “управління є сукупністю певних дій (операцій), які здійснюються людиною, суб’єктом управління щодо об’єкта з метою його перетворення та забезпечення його руху до заданої мети” [1, с. 58]. Свідомий та цілеспрямований характер управлінської діяльності можна назвати її важливим атрибутом. Автор концепції управління за цілями П. Друкер відзначає інтегруючий характер управлінської діяльності, приділяючи увагу тій властивості управління, яка перетворює неорганізований натовп на ефективну цілеспрямовану групу [5]. Управління розглядають як послідовне чергування та поєднання структурних елементів: “управління – це процес планування, організації, мотивації та контролю, необхідний для того, щоб сформулювати й досягти мети організації” [9, с. 38].

Низка учених у визначенні сутності цього поняття звертають увагу на взаємини людей і цим здійснюють соціально-психологічний підхід до управлінської діяльності. Зокрема К. К. Грищенко тлумачить управління як “вид діяльності, який характеризується взаєминами людей, що складаються в процесі вироблення, прийняття та реалізації управлінських рішень” [14, с. 3].

Для єдиної самокерованої системи будь-якого управління характерні керуюча й керована підсистеми, цілеспрямованість управлінських впливів, наявність програми, за допомогою якої одна підсистема впливає на іншу, зворотних зв’язків, ентропійний (від грец. en – в і trope – поворот, зміна, перетворення) характер процесів впливу (В. Г. Афанасьєв [1], В. І. Бондар [2], Л. І. Даниленко

[3], Г. А. Дмитренко [4], Г. В. Єльнікова [6], Л. М. Калініна, Л. М. Карамушка, О. М. Коберник, Н. Л. Коломінський [7], В. С. Лазарев, В. І. Маслов [8], М. Х. Мескон [9], В. В. Олійник [10], В. С. Пікельна, М. М. Поташнік, Н. Г. Протасова, В. М. Смірнов, В. А. Семиченко [11], В. В. Третяченко, Ф. І. Хміль, Р. А. Фатхутдінов, Г. В. Федоров, О. Т. Шпак та ін.). У даних роботах визначено основні технологічні стадії управлінської діяльності, зокрема: мету управління; вироблення та прийняття управлінського рішення на основі тенденції поведінки керованого об'єкта й вивчення практики; планування, прогнозування та організацію виконання прийнятого рішення; з'ясування мотивів діяльності суб'єктів та об'єктів управління; забезпечення взаємопідтримки, взаємозв'язку між керуючою та керованою підсистемами і їх елементами; створення передумов для розв'язання прийнятого рішення; контроль за виконанням, корекцію та оцінку результатів управління з метою одержання зворотної інформації для прийняття нового управлінського рішення (Л. І. Даниленко [3]).

Управління процесом адаптації студентів у системі багаторівневої освіти за змістом є соціальним управлінням, тобто це “особливий вид людської діяльності, який охоплює увесь процес суспільного життя – політичну, економічну, духовну сфери” [13, с. 451].

У зарубіжній літературі розвиток теорії управління соціальними системами або організаціями представлений: а) науковими школами: наукового управління Ф. У. Тейлора, у подальшому розвинутою в працях Г. Гаттона, Ф. Б. і Л. Б. Гілберт та ін.; адміністративного менеджменту А. Файоля, розвинутою у подальшому М. Вебером; людських стосунків Е. Мейо; емпіричною Д. Драккера; кількісною П. Блокета; соціальних систем Ч. Барнарда, І. Ансоффа; новою Г. Саймона, Д. Марча та ін.; управління в кризових ситуаціях Ч. Перроу; ефективного управління В. Редіна; організацій, що розвиваються (“Learning Organizations”); б) теоріями: “Х” – “У” Д. Мак-Грегора; “Z” У. Оучі – японська модель менеджменту; поведінки людини К. Арджириса, розвинутою у працях Р. Лайнкерта; організаційної культури В. Сате, Е. Шайну, Т. Парсонса та ін.; владних структур організації Дж. Пфєффера; фірми – недосконалості ринку

В. Оучі, О. Вільямсона; інформації Н. Вінера; в) концепціями: управління за цілями П. Друкера; “7 С” (або “Макінсі 7 С”); стратегічного управління Б. Карлоффа; корпоративної культури Т. Діла, А. Кенеді; функціональної О. Черча; г) підходами: ситуативним Гарвардської школи бізнесу, розвинутим у подальшому в працях П. Моклера, Ф. Фідлера, Дж. Томпсона та ін.; груповим М. П. Фоллетта; д) ідеями конкурентної стратегії М. Портера та ін.

Метою даної статті є аналіз науково-методичних засад управління процесом адаптації студентів в умовах багаторівневої педагогічної освіти.

В основу нашого дослідження покладено розуміння про те, що управління адаптацією студентів у ВНЗ як соціальною освітньою системою є процесом цілеспрямованого впливу суб'єкта управління (викладачів, кураторів, працівників деканату, адміністрації ВНЗ) на об'єкт управління (студента), у результаті якого відбувається його якісна зміна (розвиваються захисні адаптивні механізми до нового соціуму, середовища).

У дослідженні сутності й проблем процесу адаптації особистості з точки зору соціального управління освітньою системою необхідно акцентувати увагу на таких підходах: а) конкретно-історичному – передбачає аналіз певного процесу або явища з точки зору його виникнення, етапів розвитку, сучасного й майбутнього стану; б) системно-структурному – виокремлення певної системотвірної властивості, що об'єднує елементи системи в єдине ціле, у систему зв'язків, у структуру; ураховуються зв'язки й відносини з середовищем; в) комплексному – у кожному достатньо складному процесі, явищі враховуються всі його аспекти; реалізація цього принципу означає необхідність розвитку міждисциплінарних зв'язків при аналізі адаптації; г) аспектному – аналіз певного процесу або явища з точки зору їх окремих сторін, які є актуальними, значимими на даному етапі або в ситуації; д) взаємодії, яка включає прямі зв'язки (вплив), зворотні зв'язки (інформація), субординаційні (вертикальні), координаційні (горизонтальні) зв'язки; е) цільовому – єдність цілей суспільства, ВНЗ, особистості через процес управління; цілі управління процесами у на-

вчальному закладі є об'єктивними, зумовлені об'єктивними законами функціонування закладу як складної системи.

З точки зору управлінського аспекту процесу адаптації особистості можна застосувати такі закони (зв'язок та взаємозалежність яких-небудь явищ об'єктивної дійсності): а) єдності системи управління (на рівні структурних елементів, суб'єктів і об'єктів, координації і субординації тощо); б) пропорційності керуючої (суб'єкти) та керованої (об'єкти) систем; в) оптимального співвідношення централізації та децентралізації функцій управління; г) активної участі суб'єктів та об'єктів в управлінні процесом адаптації, підвищення його ефективності й відповідальності учасників процесу.

Принципи (від лат. *principium* – початок, основа – першооснова, те, що лежить в основі певної теорії, вчення, науки, світогляду [12, с. 681]) управління процесом адаптації особистості в системі багаторівневої педагогічної освіти доцільно класифікувати за їх змістовною сутністю та характером вияву, об'єднавши у такі групи: методологічні, педагогічні, організаційні.

До методологічних належать принципи: соціальної обумовленості, науковості, конкретно-історичного підходу, системності, діалектичної суперечності, єдності якості й кількості; розвитку, неперервності, каузальності (причинності), демократичного централізму. Вони є основоположними для функціонування підсистеми, процесу у межах соціальної (освітньої) системи. Група методологічних принципів пронизує всі структурні компоненти системи педагогічної освіти, будучи об'єктивним фундаментальним підґрунтям її успішного функціонування. Знання та практичне використання методологічних принципів як специфічних закономірностей системи педагогічної освіти робить її більш упізнавальною і на цій основі управляючою, сприяє стійкості, оптимізації та гармонійному розвитку.

До педагогічних принципів належать: єдність навчання та виховання; комплексність; оптимізація; наступність та перспективність; цілеспрямованість; збалансованість теорії та практики; зв'язок з життям, передовим досвідом; варіативність та диференціація; спеціалізація; систематичність; доступ-

ність; наочність; активність та самостійність навчання; єдність колективних та індивідуальних форм. Група педагогічних принципів об'єднує провідні фундаментальні положення, які виходять із закономірностей, умов та вимог, пов'язаних із процесом навчання, формуванням світогляду, соціально обумовлених моральних норм поведінки, знань, умінь та навиків, об'єктивно необхідних для суспільства на конкретно-історичному етапі його розвитку.

Група організаційних принципів визначає процеси, пов'язані з управлінням та організаційною структурою процесу адаптації особистості в системі багаторівневої освіти як у цілому, так і окремих його компонентів. У цю групу входять такі принципи: єдності менеджменту (адміністративного, виробничого, наукового, освітнього тощо); поєднання централізації з децентралізацією; усезагальності й обов'язковості; керованості; плановості; регульованості й координації; контролю; раціональності використання матеріальної бази, її розвитку й відповідності завданням; забезпечення психофізіологічних та гігієнічних умов навчання та відпочинку; добору, раціональної підготовки, розстановки й використання людського потенціалу; стимулювання.

Управління процесом адаптації особистості носить системний характер, включає у себе низку важливих взаємопов'язаних етапів, характерних як для процесу управління в цілому, так і управління процесом адаптації особистості зокрема. Тому використано науковий метод дослідження – моделювання. Моделювання дозволяє різко скоротити витрати праці й часу на дослідження, допомагає систематизувати знання про явище, процес, що вивчається, підказує шляхи до більш цілісного опису, окреслює найбільш повні зв'язки між етапами, відкриває можливості для створення більш цілісних класифікацій. Моделювання робить дослідження наочнішим та глибшим за своєю сутністю.

Суттєвим з точки зору загальноуправлінського підґрунтя адаптації у процесі професійної підготовки педагога є визначення та аналіз типових для соціальних систем функцій (етапів) управління, що здійснюються у будь-якій галузі праці (В. Г. Афанасьєв [1], М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі [9], Н. Л. Коломінський [7]). Аналіз робіт з цього приводу показує, що більшість

дослідників визначають майже однаково першу й завершальну функції (етапи) управління як процесу: планування (вироблення та прийняття управлінських рішень) і контроль як завершення управлінського циклу, що ґрунтується на зворотному зв'язку. Між названими функціями (етапами) деякі учені визначають найчастіше організацію як практичне втілення рішень.

Зокрема В. Г. Афанасьєв визначає такі основні функції (етапи) управління: розроблення та прийняття управлінського рішення; організацію; збір та перетворення інформації; регулювання та корегування; облік та контроль [1]. Ми погоджуємося з думкою Н. Л. Коломінського, який вважає, що "...функції корегування та регулювання можуть бути об'єднані з організаційною, оскільки організації притаманний не тільки початковий розподіл завдань, а й подальше їх регулювання" [7, с. 8]. У своєму трактуванні управління М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі виходять із чотирьох його функцій (етапів): планування, мотивації, організації та контролю. Під мотивацією вони розуміють "процес спонукання себе й інших до діяльності щодо досягнення особистих цілей або цілей організації" [9, с. 360].

Ураховуючи наукові підходи до визначення основних функцій (етапів) управління як процесу і стосовно проблеми даного дослідження, визначено такі етапи: планування (проектування, моделювання); прогнозування; мотивація суб'єктів та об'єктів управління; організація; контроль та корекція; упровадження результатів управління.

У представленій моделі управління процесом адаптації особистості в системі багаторівневої педагогічної освіти відображено основні етапи здійснення цього процесу, виходячи з усталених у науковому менеджменті основних етапів процесу управління:

1) планування (проектування, моделювання). На даному етапі відбувалось теоретичне опрацювання джерельної бази (філософська, соціологічна, психолого-педагогічна література) з питань адаптації студентів до навчання та нових умов життєдіяльності; вивчався відповідний досвід роботи ВНЗ I–IV р. а., сучасні концептуальні підходи до адаптації особистості; визначались нау-

ково-методичні засади управління процесом адаптації особистості. Результатом цього стало створення теоретичної моделі адаптації особистості студента в системі багаторівневої педагогічної освіти. Важливим моментом стало планування роботи з суб'єктами (викладачами, кураторами, працівниками деканату й адміністрації ВНЗ) та об'єктами (студентами) управління;

2) прогнозування. На даному етапі управління здійснювалося прогнозування, результатом якого повинна стати успішно адаптована до навчання та нових умов життєдіяльності особистість студента. З цією метою створено відповідну модель професійно адаптованої особистості майбутнього фахівця;

3) мотивація суб'єктів та об'єктів управління. Завданням даного етапу стало вивчення мотивів навчання студентів та науково-педагогічної діяльності викладачів, кураторів, працівників деканату й адміністрації ВНЗ. Це дало можливість при реалізації дослідно-експериментальної програми дослідження зосередити увагу на розвитку позитивної мотивації до процесу адаптації в об'єктів (студентів у навчанні, нових умовах життєдіяльності) та суб'єктів (викладачів, кураторів, працівників деканату й адміністрації ВНЗ у науково-педагогічній діяльності) управління у процесі професійного становлення та розвитку;

4) організація. На даному етапі здійснювалась розробка методики проведення експерименту: дослідження рівнів реалізації професійних потреб особистості та процесу адаптації студентів у системі багаторівневої педагогічної освіти. За результатами проведеного констатувального експерименту розроблено навчально-тематичні плани й навчально-методичні комплекси зі спецкурсів з проблем адаптації особистості в системі багаторівневої освіти для студентів, викладачів та кураторів. Це дало можливість змоделювати на перспективу систему науково-методичної та навчально-виховної роботи ВНЗ з професійної адаптації студентів (організаційно-методична модель системи роботи ВНЗ з адаптації майбутніх фахівців);

5) контроль та корекція. Даний етап управління передбачав проведення формульовального експерименту, аналіз його результатів та апробацію дослідно-експериментальної програми з подальшою її корекцією;

б) упровадження результатів управління. Завершальним етапом управління процесом адаптації особистості студента в системі багаторівневої педагогічної освіти стало впровадження розробленої, науково обґрунтованої та практично апробованої системи науково-методичної і навчально-виховної роботи ВНЗ з даної проблеми.

Таким чином, представлені усі етапи управління процесом адаптації особистості в системі багаторівневої педагогічної освіти.

З метою оперативного управління процесом адаптації майбутніх педагогів на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії створено Регіональну лабораторію соціально-педагогічних проблем адаптації студентів до навчання в умовах ВНЗ Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України.

Провідними принципами роботи лабораторії є: актуальність; науковість; випереджувальний характер, прогностичність; неперервність; наступність та послідовність; оперативність.

Основною метою лабораторії стало створення теоретичної моделі процесу адаптації студентів в умовах багаторівневої освіти як багатокomпонентного системного явища, на основі якої можна вести оперативну діагностику й корекцію негативних тенденцій, що виникають на структурно-функціональних рівнях, розробка дослідно-експериментальної програми з апробацією визначених для дослідження методик та методів.

Основні завдання функціонування лабораторії: а) аналіз традиційних поглядів на процес адаптації; б) розробка структури процесу адаптації, визначення методичної бази психолого-педагогічної діагностики; в) з'ясування змін, що відбуваються з людиною на різних рівнях її стосунків зі світом, з урахуванням не лише безпосередніх трансформацій, а й складних міжкомпонентних (структурних) зрушень; в) дослідження реальних структурних особливостей адаптаційних процесів, що відбуваються на рівні індивідуальних та колективних суб'єктів навчання; г) виявлення, організація та здійснення управлінських впливів кореляційними засобами з надання адресної допомоги в адаптаційних

процесах індивідуальним та колективним суб'єктам навчання; д) створення пролонгованої системи супроводження адаптаційних процесів, що сприятиме попередженню негативних тенденцій особистісного та професійного розвитку, підвищенню адаптаційних резервів особистості, постійному удосконаленню навчально-виховного процесу.

Своєчасна діагностика, комплексний моніторинг змін, що відбуваються на структурному та функціональному рівнях, дали можливість окреслити й розв'язати основні проблеми включення особистості в адаптаційні процеси.

Лабораторія виконує дослідницьку, прикладну та пропагандистську функції. Прикладна функція пов'язана з використанням результатів психологічних досліджень на замовлення ректорату, навчальної частини, деканатів, кураторів академічних груп, студентського самоврядування. Кількість звернень за допомогою у лабораторію є критерієм її дієвості, наявності й необхідності. Важливою є пропагандистська функція лабораторії. По-перше, шляхом пропаганди психологічних знань формується потреба та інтерес служб академії до проведення досліджень прикладного характеру. По-друге, від якості пропаганди психологічних знань значною мірою залежить упровадження результатів дослідження у практику.

Поряд із вищезгаданими функціями Регіональної лабораторії слід відмітити найголовнішу – дослідницьку. У дослідженнях лабораторії ми враховуємо нові вимоги до підготовки фахівців вищої кваліфікації, необхідність удосконалення управління навчально-виховним процесом, нові шляхи й засоби управління, які забезпечують розвиток самостійності й активності студентських груп, здатності їх до самоуправління; велику гнучкість дій викладачів, більш тісну взаємодію між ними та студентами.

У лабораторії створено дослідно-експериментальну програму з аналізу проблем адаптації студентів в умовах багаторівневої педагогічної освіти. Відповідно до цієї програми процес адаптації розглядається як багаторівневе й багатоаспектне явище, яке базується на багатьох механізмах: звиканні, пристосуванні, відтворенні, взаємодоповненні та управлінні. Адаптування відбувається водночас на декількох

ієрархічних рівнях, кожний з яких може мати власну тенденцію та темпи змін, що відбуваються. Процес адаптації є інтеграцією впливів різноманітних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, дія яких може бути або взаємоузгодженою, або суперечливою. Результат процесу адаптації – адаптованість людини до певної системи – також є інтегрованим системним утворенням, що має різні складові й засоби зв'язку між ними.

Отже, ми дійшли таких висновків:

1. Процес адаптації студентів до навчання та умов життєдіяльності у ВНЗ є складним, багатокomпонентним явищем, яке потребує системного підходу й цілеспрямованого управлінського впливу.

2. Активність та позитивна мотивація об'єктів і суб'єктів управління процесом адаптації студентів в умовах багаторівневої педагогічної освіти є необхідною умовою успішного проходження цього процесу.

3. Розробка науково-методичних засад управління процесом адаптації студентів в умовах багаторівневої педагогічної освіти дозволяє об'єктивно, з наукової точки зору здійснити дослідження даної проблеми. Концептуальним узагальненням отриманих результатів є: а) теоретичне – поглиблення знань про адаптаційні процеси, розвиток особистості в процесі навчання та професійної підготовки; б) методичне – засоби побудови моделей та діагностування складних інтеграційних явищ; в) технологічне – технології оптимізації процесів навчання, особистісного та професійного розвитку.

Список використаної літератури

1. Афанасьев, В. Г. Человек в управлении обществом / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1977. – 382 с.
2. Бондар, В. І. Теорія і технологія управління процесом навчання в школі / В. І. Бондар. – К. : Школяр, 2000. – 191 с.
3. Даниленко, Л. І. Теоретико-методичні засади управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2005. – 478 с.

4. Дмитренко, Г. А. Стратегічний менеджмент : цільове управління освітою на основі кваліметричного підходу / Г. А. Дмитренко : навч. посібник. – К. : ІЗМН, 1996. – 140 с.
5. Друкер, Питер Ф. Практика менеджмента. – М. : Вільямс, 2001. – 398 с.
6. Єльнікова, Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні / Г. В. Єльнікова : монографія. – К. : ДАККО, 1999. – 303 с.
7. Коломінський, Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) / Н. Л. Коломінський : монографія. – К. : МАУП, 2000. – 286 с.
8. Маслов, В. И. Теория и методика организации непрерывного повышения квалификации руководителей школ / В. И. Маслов : учеб. пособие. – К. : МНО УССР, 1990. – 258 с.
9. Мескон, М., Основы менеджмента. Персонал / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури : [пер. с англ]. – М. : Дело, 1992. – 702 с.
10. Олійник, В. В. Теоретико-методологічні засади управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників профтехосвіти / В. В. Олійник : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 46 с.
11. Семиченко, В. А. Психологія соціальних відносин / В. А. Семиченко. – К. : Магістр-S, 1999. – 168 с. [рос. мовою].
12. Словник іншомовних слів / [за ред. акад. О. С. Мельничука]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1985. – 968 с.
13. Соціальна політика і соціальна робота : термінол.-понятійн. словник / [авт.-укл. М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк]. – К. : МАУП, 2005. – 560 с.
14. Социально-этические проблемы управленческой деятельности / [отв. ред. К. К. Грищенко, Н. И. Михальченко]. – К. : Наук. думка, 1980. – 222 с.
15. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.